

ROMANUL LIDIEI ISTRATI TOT MAI DEPARTE... AMÂNAT EDITORIAL

Ecaterina CIORTAN

Abstract

The author analyses the novel *Tot mai departe* by Lidia Istrati (1941-1997). The novel was a result of author's historical researches about the personality of the prince Stefan cel Mare and his presence in Bessarabian social and cultural contexte. The action of the novel takes place during the years 1467-1473, years of brilliant victories of Stefan cel Mare on the Hungarians at Baia Mare and the Tatars at Lipnic, but also heavy meditations on destiny and personality of the community. The writer tries to break away from dull reality of the time in which he lived, studying depth annals people to write the novel, dedicated to prince Stefan cel Mare, epic canvas on which he worked about ten years. The novel published stayed for four years in the magazine *Nistru* editorial office, then another five years at the publishing house „Literatura Artistică”.

Keywords: Lidia Istrati, novel *Even further (Tot mai departe)*, the prince Ștefan cel Mare.

* * *

Fiind o cititoare a Bibliotecii Municipale „B.P. Hasdeu” și o participantă a întrunirilor organizate de poeta și conferențiarul Victoria Fonari, am fost receptivă la sugestia sa de a lectura romanul Lidiei Istrati *Tot mai departe*. Propunerea s-a datorat probabil jubileului scriitoarei, dar lecturând cartea, am conștientizat timpurile în care a activat autoarea, forța și lupta ei, dar și nerecunoștința predecesorilor de a lăsa textele întinate în grafie chirilică.

Scriitorul, prin relația de interdependență ce există între literatură și aspectele sociale, este condiționat să urmeze impulsurile acesteia, simțind pulsul istoriei, problemele sociale. Lidia Istrati a trăit acut aspectul social al scriitorului român din perioada postbelică, interdicția operelor sale care ieșeau din tiparele doctrinei partinice și cenzurarea scrierilor au amânat debutul literar și avântul ei artistic, însă nu au diminuat valoarea și unicitatea universului ei creativ.

Geneza romanului

Romanul *Tot mai departe* a fost conceput ca fiind rodul mai multor lecturi și investigații istorice, din dorința scriitoarei de a reînvia personalitatea istorică a domnitorului, în contextul sociocultural din Basarabia. Invocarea trecutului glorios al neamului românesc era considerat drept violarea politicii de partid impuse. Îmboldul de a realiza lucrarea a pornit de la o firească întrebare: de ce numele lui Ștefan cel Mare era ocolit de istoricii și oamenii de artă ai vremii, de parcă acesta nici nu ar fi existat în istoria națiunii noastre? Întrebarea era cât se poate de justificată, luând în considerație specificul literaturii basarabene create sub influența principiilor, tematicii socialiste acceptate de conducerea totalitaristă.

Despre etapele premergătoare ale nașterii și coacerii ideii de a scrie un roman istoric, ne vorbește Andrei Langa, în articolul său *Lidia Istrati – starea de adevăr* [5, p. 56]. Acesta specifică: „Primele date despre domnitor i-au fost transmise încă din copilărie de bunelul după tată, Spiridon. De regulă, acesta îi povestea despre viața domnitorului seara, înainte de culcare. A mai aflat câte ceva de la tatăl ei, care absolvise patru clase românești. Acesta făcea mai întâi niște improvizații, inspirate din povestirile lui Ion Creangă, apoi trecea la depănarea istorioarelor despre Ștefan cel Mare, legende despre mama domnitorului și bătlăliile la care a participat. Cunoștințele acumulate din curiozitate copilărească le-a purtat în memorie peste ani, astfel că nu a fost întâmplătoare scrierea romanului”. Poate că dorința de a scrie o carte cu un asemenea subiect să fi fost și un imbold divin. Drept surse de inspirație literară i-a servit volumul *Ștefan cel Mare* de Nicolae Iorga, a făcut-o să perceapă în profunzime viața voievodului Frații Jderi de Mihail Sadoveanu. Dacă Mihail Sadoveanu l-a transformat pe Ștefan cel Mare într-un personaj literar în romanul *Frații Jderi*, prozatoarea și-a propus să reînvie ființa domnitorului, să o aducă în actualitate, utilizând cu iscusință propriile unelte scriitoricești. Iată de ce chipul domnitorului este practic confundat cu cel al străbunilor noștri, autoarea recunoscând că l-a identificat cu chipul bunelului pe linie maternă. Portretul domnitorului, se aseamănă în parte și cu portretul descris de cronicarul Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei* fiind un document istoric din care scriitoarea s-a inspirat pentru a consolida imaginea lui Ștefan cel Mare. Unii critici literari i-au imputat chiar că, din dorința de a contura imaginea propriului domnitor, l-ar fi făcut prea neaoș, aproape țaran.

Acțiunea romanului se desfășoară pe parcursul anilor 1467-1473, ani de victorii strălucite ale lui Ștefan cel Mare asupra ungarilor la Baia și asupra tătarilor la Lipnic, dar și de grele meditații referitoare la destinul personalității și al colectivității. Titlul romanului poate fi argumentat prin faptul că, în lupta pentru putere atât internă, cât și externă, mergând tot mai departe, domnitorul observă că rămâne tot mai singur. Putem spune că acest tot mai departe, cere, ca efect al proximității semantice, insistent pe acest tot mai singur, asocierea oferindu-ne o cheie pentru lectura romanului și asimilarea timpului istoric.

Scriitoarea încearcă să se detașeze de realitatea obtuză a vremii în care trăia, studiind aprofundat analele neamului pentru a scrie romanul *Tot mai departe*, închinat domnitorului Ștefan cel Mare, până epică la care a lucrat circa zece ani. Romanul *Tot mai departe* a stat nepublicat timp de patru ani la redacția revistei *Nistru*, apoi alți cinci ani la Editura „Literatura Artistică”.

L. Istrati a evoluat însă și s-a aliniat procesului literar contemporan, dovadă este și ultimul ei volum *Nevinovată inimă* (1995), în care vom găsi romanul *Goană după vânt* și patru proze scurte. Iulian Ciocan apreciază că este un fapt ce se vede cu ochiul liber că autoarea a evoluat, romanul *Goana după vânt* fiind scris într-o cu totul altă manieră decât romanul istoric *Tot mai departe* (1987). Din punctul de vedere al istoriei literaturii, în proza basarabeană, scriitoarea este situată ca o continuatoare a unor autori precum Vasile Vasilache și Vladimir Beșleagă [1, p. 530]. Aceeași apreciere a prozei L. Istrati o are și Andrei Langa, subliniind că aceasta este „plasată între aceste două generații, proza L. Istrati se evidențiază prin ingeniozitate și stare de adevăr, unde domină setea de divin și mesianism. Forma aparent tradițională și limbajul neaoș al prozelor este dublat de sobrietate în stil, narațiunile căpătând conotații moderne prin multiple inflexiuni lirice și expresii axiomatice. Mai e și o altă fațetă a prozelor ei de debut, care trădează un atașament puternic față de valorile spirituale ale neamului. Una peste alta, iese în evidență tipul scriitorului modern, dornic să-și afirme individualitatea și frământările sufletești prin obiectivul lumii înconjurătoare, căutând cu tenacitate să descopere enigmatul spiritului uman pentru a afla starea morală a contemporanului și a o influența pozitiv” [5, p. 5].

Romanul istoric *Tot mai departe*, al cărui pretext este relația domnitorului Ștefan cel Mare, pe de o parte, cu boierii și, pe de altă parte, cu poporul a fost scris în perioada de stagnare a regimului comunist, când „amortise” și mișcarea de emancipare națională a românilor basarabeni. Devine clar de ce o proză, în care este reconstituit destinul domnitorului Moldovei Ștefan cel Mare, a fost ținută la index timp îndelungat și a văzut lumina tiparului numai după intervenția scriitorului Andrei Lupan.

Într-un timp în care pe scena vieții sociale de la Est de Prut se insinua memoria istorică, lucrarea readuce în discuție istoria, romanul istoric și conștiința istorică, din care motiv este privită ca o modalitate a reprezentării trecutului neamului. Scrierea Lidiei Istrati întruchipează un nou angajament față de trecutul istoric, în raport cu atitudinea ostilă față de aceasta și față de marile personalități. Iată de ce a și scris biografia romanțată a celor zece ani de viață din tinerețea lui Ștefan cel Mare, inspirată fiind de operele lui Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu și Marin Preda, mari scriitori români care au fost preocupați de portretizarea literară a domnitorului Moldovei și de reflectarea epocii în care a trăit. Ideea a fost subliniată cu pertință și de M. Cimpoi în *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, care notează că „prin debutul care a scandalizat autoritățile și prin proza de mai târziu, de asemenea contestată, fiindcă aducea în prim-plan figura voievodului Ștefan cel Mare, simbol al renașterii naționale, Lidia Istrati (...) are un dar incontestabil de povestitoare, care surprinde oamenii la răscruce, «subt vremi» și legi” [3, p. 356]. Romanul apare abia în anul 1987, fiind în parte un veritabil document istoric, bazat pe date și evenimente reale cu evidente implicații în politica și cultura vremii. Într-o recenzie scrisă în termeni apreciativi, intitulată *Duritatea adevărului* [2, p. 8], acad. Mihai Cimpoi considera romanul *Tot mai departe* a fi adevăratul debut al prozatoarei.

Lidia Istrati este preocupată de procesul de devenire, de constituire a sinelui moral, demonstrând, în felul acesta, aderența la un punct modern asupra vieții. Subiectivizarea practicii morale a creatorului, condus de instinctul conservării capacității sale de artist al cuvântului, mai presus de bine și rău, mai presus de atrocitățile istoriei, constituie mesajul scrierilor acestei curajoase autoare, mesaj adresat atât omului simplu, cât și intelectualului, ambii vizați deopotrivă.

Romanul *Tot mai departe* – roman istoric

Romanul istoric și particularitățile acestuia implementate de Mihail Sadoveanu în literatura română interbelică au influențat cursul dezvoltării artei românești din spațiul basarabean. Exegeza noastră după anii '90 demonstrează că Mihail Sadoveanu e modern nu numai prin constituirea eposului monumental, ci și prin construcțiile sale polifonice, personaje, strategii și tehnici narrative, iar modelul narativ sadovenian este unul fascinant pentru prozatorii care apelează la tema trecutului. „În Basarabia postbelică, datorită conjuncturii politice, realismul clasic putea fi valorificat numai în literatura cu subiecte din trecut care descrie realitatea socială și dezvăluie suferințele și nemulțumirile maselor populare. Scrierile lui Gh. Malarciuc, L. Istrati, S. Lesnea, Vl. Ioviță, V. Ciobanu stau sub semnul tutelărilor istoriei, însemnând – epos și epic – reprezentare a destinului în durata existențelor și evenimentelor, în spațiul modelat de istoria vieții și a devenirii unei umanități. Istoric e doar textul românesc în care evenimentele, personajele sunt învăluite în aventură și fapte eroice într-un spațiu strict al acțiunii. Tangențe cu opera sadoveniană constatăm la nivel de temă, motiv, simbol, personaje” [3, p. 149].

Exegețul istoriei literaturii postbelice Mihai Cimpoi susține că stratagema prin care scriitorii s-au sustras doctrinei realist-socialiste a fost documentarul, care „a avut câteva rațiuni distincte: redarea prezentului, a dimensiunii temporale genetice de care îl absolvea ideologia oficială – trecutul, conștientizarea identității naționale, a apartenenței la istoria comună a românilor, cultivarea documentului ca o contrapunere strategică ficțiunii artistice contravenționalizate subminătoare și poleitoare a adevărului și recâștigarea prin aceasta a creditului cititorului dezamăgit de prezentarea în roz a realității” [3, p. 156].

În operele scriitorilor din arealul basarabean se întâlnesc aceleași nuanțe și consecințe ale unor „permutări radicale a centrului valoric și temporal al orientării artistice, ale aceleiași răsturnări în ierarhia temporală, specific sadoveniene”. Prozatorii din Basarabia care apelează la tema istorică, adesea, aderă la convenția romanului istoric instituit de Mihail Sadoveanu.

Printre reprezentanții prozatorilor basarabeni care cultivă romanul istoric sunt: Ion Druță – Biserica Albă (1988), este un roman în care se oglindește viața de pe timpul războiului ruso-turc din secolul al VIII-lea, Vladimir Beșleagă – Sânge pe zăpadă (1985), inspirat de destinul tragic al lui Miron Costin. Dorința romancierului de a acoperi golurile imense în cunoașterea istoriei naționale de către intelectualii basarabeni este susținută de curiozitatea sa de potențial cercetător al literaturii, al istoriei și al filozofiei, cercetător al cărui zbor a fost frânt de regimul totalitar. Sanda Lesnea – Sub cârma vremii (1986), consacrat domniei lui Vasile Lupu, și Zbucium (1989), dedicat lui Ion Neculce, prezentând momente și fapte din creația cronicarului, și Gh. Madan – Cruciş de săbii (1977), Spicul visului despre viața și creația lui Dimitrie Cantemir [6, p. 56]. Au mai scris proze istorice și Gh. Malarciuc, Vlad Ioviță.

Lidia Istrati simte necesitatea să revalorifice trecutul nostru cultural și istoric în romanul Tot mai departe. Tematica istorică generează motive identice sau similitudini de situații și chiar o tipologie cu numeroase înrudiri de la un scriitor la altul, ceea ce oferă posibilitatea de a pune problema intertextualității sau a dialogului cu alte texte. Tabloul social este transfigurat în tonuri realiste. Gh. Malarciuc nota, în acest context, „că farmecul inedit al narațiunii Lidiei Istrati ține nu de acțiune, fabulă, conflicte, ci de urzeală, de fondul pictural al lucrării. Îmbinarea dintre arhaic și modern este perfectă, într-o deplină armonie. Am certitudinea că primim, în sfârșit, un veritabil roman istoric de autentică respirație epică, de o reală valoare artistică. O carte de învățătură pentru noi și pentru copiii noștri” [39, p. 125]. Arta scriitoarei constă anume în conturarea unei atmosfere istorice, iar datorită naratorului heterodiegetic, adoptând perspectiva narativă din spate, cititorul are impresia că participă direct la evenimentele descrise. În Dicționarul scriitorilor români din Basarabia 1812-2010, se apreciază că proza Lidiei Istrati „stă sub semnul experimentului. Posedând rarul dar de povestitoare, prozatoarea a recuperat prin document figura legendară a lui Ștefan cel Mare, care a devenit simbolul renașterii naționale” [7, p. 178].

Sub pana Lidiei Istrati faptul comun al prezentului aspiră, cum zicea I. Druță, spre răsuflarea de vremuri, spre ceea ce istoria a sedimentat în matricea sa stilistică de-a lungul anilor. Romanul istoric Tot mai departe tratează evenimentele anume din perspectiva alimentării lor latente din matricea stilistică a neamului, care, prin forajul său în timp, conține în sine sedimentările mai multor canoane, preponderent rămânând cel modernist.

După cum am menționat sub aspect cronologic Tot mai departe cuprinde doar câțiva ani: „De zece ani adună bir Moldova”, acțiunea începe pe la 1467 și se încheie cu înscăunarea lui Laiotă Basarab în 1473, centrale fiind bătălia cu Matei Corvin la Baia și cu tătarii la Lipnic. Dar acest răstimp e suficient pentru a efectua o secțiune transversală în mecanismul istoriei, dar și pentru realizarea scopului scriitoarei de a promova, prin personalitatea lui Ștefan cel Mare, o istorie comună tuturor românilor.

Un argument în susținerea istorismului romanului Lidiei Istrati, al doctrinismului realist-socialist este documentarismul. În susținerea acestei idei ne servește aprecierea lui Mihai Cimpoi: „regalitatea documentarului s-a manifestat ca un imperativ al investigației, cunoașterii sau aducerii la prezent a istoriei naționale. Prin document se recuperau, astfel, epoci sau evenimente puse sub interdicție sau considerate tabu de ideologia oficială. Adevărul spus de prozatoare e dur, manifestându-se uneori chiar cu o îndrăzneală naturalistă; ea face, în fond, antropometrie, adică determină esența morală a omului după acțiunile sale concrete. Narațiunea ia forma unui evantai de fise etice, caracterologice și fiziologice” [3, p. 310].

Dacă marea scenă a istoriei e cuprinsă cam stângace de autoare, în schimb prim-planurile (actele fariseice, intrigile, patimile mărunte, aspirațiile ascunse la putere) sunt conturate cu o siguranță portretistică ce se reține. Lidia Istrati face pictură de tipuri, dispunând de o pastă densă. Scriitorul Gh. Malarciuc, expunând unele particularități ale prozei istorice, ne aduce cât mai aproape de înțelegerea timpului și esenței istoriei [7, p. 145]. Arta scriitoarei de a crea portrete este apreciată astfel: „Gama portretistică se reduce la un clarobscur sobru, dispus, însă, în pete distincte, expresive.” Impresia e că stemulește: chipurile se conturează

rigid prin lovire și presare. Iată dregătorii în preajma domnitorului – toți înfățișați cu asemenea trăsături tipice: „La hatar de veselie stolnicul arata dinți măcinați, obraz zbârcit și gavane subțiate. Deodată el se simți bun de fariseu... Iar de colo Bode vornicul cu ochi negri strădalnici și obraz alb... Goian surâdea într-un colt de gură, și în surâsul dumnealui era atât îngăduitoare bunăvoință, cât și cucernica hâtrie, ci vodă îl înțelese mai mult a bătaie de joc. Și atunci el s-a ridicat negru și posomorât, jos de stat, vârtos clădit, cum era...” [8, p. 129]. Pana prozatoarei e neșovăitoare în prezentarea zămisliilor de rău, împătımirea de acest viciu și în contaminarea spiritului de viclenie: „Stolnicul Alexe credea în vicleșugul cel ascuns și în roada lui. Căci nimic nu da mai ușor în colte ca un vicleșug bine plăsmuit” [8, p. 145]. Vicleșugurile iau proporții monstruoase în Moldova și, urmărit de fantoma lor, de roada viitoare, Ștefan cel Mare devine tot mai singur.

Un alt argument semnificativ al istorismului romanului este și limbajul utilizat. Lidia Istrati reușește să creeze, prin cuvintele arhaice, regionale, specifice vremii, o cântare a limbii române, o demonstrare strălucită a virtuților și nesecătuirii graiului nostru. Îmbinarea dintre arhaic și modern este perfectă, într-o deplină armonie. Autenticitatea limbajului timpului poate fi dovedită și prin bocetul cântat de mama lui Ionel, la aflarea veștii că Ștefan Vodă l-a omorât: „Of, Dochie, Dochie, / Să-l iei pe Ionel de mână, / Și să veniți la vale, / Pe unde-l iarba mai moale, / Să nu vă înghimpați la picioare” [9, p. 90]. Autoarea a surprins acest moment tragic, implicând tradiția vremii, bocetul, pentru a crea un tablou complet al tradițiilor străvechi.

În planul măiestriei artistice autoarea a demonstrat că a știut să depășească relatarea cronicărească impusă de canonul realist socialist, să îmbrățișeze canonul proteic modernist, deschis la cele mai îndrăznețe căutări, să relaționeze prin el prezentul la respirația epică a trecutului, la matricea lui spirituală și stilistică, ceea ce pentru proza basarabeană a timpului însemna foarte mult, dovadă fiind primirea caldă a romanului de către cititori, dar și atitudinea ostilă față de el a băgătorilor de seamă ai criticii oficiale, care l-au osândit la ședere în sertar timp de nouă ani – mai întâi la revista literară, apoi la editură. Personalitatea eminentă a lui Ștefan cel Mare este cuprinsă în ascensiune, prozatoarea redând chipul luminos al domnitorului, utilizând o tehnică narativă de factură romantică.

În acest roman, Lidia Istrati a valorificat și a reactualizat lexicul vechi, a prezentat tabloul social și politic al primilor ani de domnie a lui Ștefan cel Mare, a moravurilor sociale, religia și formele de gândire. Putem afirma, cu toată certitudinea, că primim, în sfârșit, un veritabil roman istoric de autentică respirație epică, de o reală valoare artistică. Prin valorificarea principiului valorificării trecutului glorios, a personalității marcante lui Ștefan cel Mare, crearea personajelor memorabile, utilizarea limbajului arhaic și a documentarismului realist și istoric, scriitoarea ne-a oferit unul dintre cele mai valoroase romane istorice din literatura basarabeană, continuând, astfel, procesul de integrare a acesteia în contextual literaturii române. Imaginea lui Ștefan cel Mare și învingerea cenzurii

În romanul Tot mai departe, prozatoarea redă chipul luminos al domnitorului, utilizând o tehnică narativă de factură romantică. Romanul, apărut abia în 1987, este în parte un veritabil document istoric, bazat pe date și evenimente reale cu evidente implicații în politica și cultura vremii.

Cu toată turnura romanțată a chipului domnitorului, autoarea a reușit să redea atmosfera acelei epoci și, astfel, să exprime în mare adevărul istoric. Un vis al prozatoarei era să mai scrie un roman despre Ștefan cel Mare, cu titlul Valea Albă, în care ar fi predominat ideea măreției domnitorului și aspirației sale de a face bine poporului, cum avea să se exprime într-un interviu: „Ștefan cel Mare a fost tot ce ne-am dori să fim noi” (Victor Dumbrăveanu, Ani în fața veșniciei, rev. Moldova, nr. 4-6, 1997).

Dimensiunile istorice, dar, mai ales, cele legendare ale domnitorului Ștefan cel Mare și Sfânt au impresionat-o atât de mult pe Lidia Istrati, încât a ajuns să-l identifice, la un moment dat, pe voievod cu întreaga spiritualitate românească. Încă din primul capitol Ești domn în țara asta ni se aduc niște judecăți de valoare în ceea ce privește menirea și atribuțiile unui bun domnitor. Prin intermediul naratorului heterodiegetic autoarea ne prezintă imaginea lui Ștefan cel Mare la o întâlnire cu boierii, la care este supusă la judecată fapta boierului Zberea față de pârcălabul Vlaicu. Domnitorul își asumă pe deplină dreptate luarea deciziei și nu pune la îndoială decizia sa și atribuțiile sale de domnitor: „A mea voie va fi pururea, iar a voastră nicicând. Eu sunt domn și voi – supușii mei. Și cum voi hotărî eu, așa va fi.” Totuși, vocea sugestivă a naratorului intervine, punctând că „adesea cei mari pedepsesc pe cei mici pentru dare în obraz. Lui Ștefan Vodă i s-a întâmplat să fie și drept și strâmb, însă întotdeauna a știut cum și de ce-i așa” [9, p. 19]. Ideea de atotputernicie este pusă la dezbatere, evidențind faptul că domnitorul nu judecă după bunul plac, luând în considerație accepțiunile proprii, contrar părerilor multora: „Ești domn în țara asta. Și ce vrei aceea faci. Pe care dacă vrei îl sui, pe care și-l cobori” [9, p. 54]. Judecata de valoare este evidențiată în următorul fragment sugestiv: „Așa cred toți acei care n-au fost și nu vor fi domni, însă acei, care au fost domni sau sunt, știu că nu-i chiar așa. Domnul care e domn nu suie și nu coboară pe oameni din cheful său. Ștefan Vodă a știut pe

cine să-l suie și pe cine să-l coboare, pe cine să-l apropie și pe cine să-l depărteze, pe cine să-l mângâie și pe cine să-l zătrească. Dar i se întâmplă și Măriei Sale să bată la fund și să-i crape lângă toartă” [9, p. 30]. Astfel, autoarea, prin măiestria cuvântului său și prin puterea exemplului – judecata lui Ivașcu și hotărârea de a nu-l face logofăt, a creat portretul unui domn ghidat de valori morale, drept și nepărtinitor.

Capitolul intitulat *Vor veni vremuri* are o însemnătate deosebită, prevestind prin intermediul tehnicii visului evenimente semnificative. „Ștefan Vodă a visat de parcă a venit la Suceava o solie de turci și solia a cerut cele două mii de galbeni, pe care Moldova-i dă bir sultanului. Și parcă două mii de galbeni Ștefan Vodă nu-i avea, și l-au amenințat turcii că dau năvală în Moldova, și în vis Vodă s-a rugat, s-a rugat la boieri de ajutor, dar boierii și-au întors spatele și n-au vrut să-l asculte. Și în vis vodă plesnea de necaz și striga: „Voi, voi ați vândut Moldova. ...Și parcă l-au răstignit turcii cu fața în sus și cu junghiul i-au scos inima din piept. ...Și se uita Ștefan Vodă la inima sa. Și de unde s-a iscat cumnatul Isaia și l-a apucat pe Vodă spaima că va călca Isaia peste inima lui, și de spaimă s-a trezit. Cu ce te petreci, aceea visezi – s-a gândit Ștefan Vodă” [9, p. 87]. Visul domnitorului poate fi interpretat ca o previziune asupra destinului său și asupra Țării Moldovei, a luptei pentru putere cu boierii. Iubirea lui Ștefan cel Mare pentru țară este, prin vis și metaforizare, adusă de autoare la nivel de personaj – simbolic, deoarece tot ce făcea domnitorul pentru țară era din iubire.

Imaginea maternă, evocată prin portretul fizic și moral: „Maria Mușată avea semne de femeie și de vulturoaie. Obrazul alb ca spuma laptelui și ochii albaștri erau semne de femeie. Nasul încovoiat și unghiile tari erau semne de vulturoaie. Și caracterul îi era de femeie vulturoaie”, ne prezintă o voce rațională, încercând să-i domolească pornirile în ceea ce-l privește pe boierul Isaia: „Nu uita, Ștefane, că și boierii au putere. – E-he, Ștefane, dragul mamei. Vezi cum îi viața: azi ești domn și mâine rob, că toți scurmă sub cel mare... Să le știi boierilor pasul și suflarea. Și lasă ciuda. Ciuda-i rea sfătuitoare” [9, p. 96].

Este acuzat de boieri că e zgârcit „și cumpără argint de la Brașov, iar de la boieri cere jertfe pentru mănăstiri, și boierii se întrebă cât poate aduna și nimănui nimic a da. Aceste presupuneri ale boierilor ajung la Ștefan Vodă și-l împung la inimă, că nu-i zgârcit din cheful său sau din iubire de comânduri, ci din grija către ziua de mâine”. Observăm că scriitoarea enunță niște probleme fundamentale, care îl măcinau pe domnitor, din poziția sa de conducător suprem al țării: adunarea birului anual plătit Porții Otomane, câștigarea încrederii boierilor și afirmarea ca domnitor acceptat și respectat pentru deciziile luate. Naratorul, prin perspectiva din spate ne permite să pătrundem în adâncurile conștiinței domnitorului, realizând o radiografiere a lumii interioare a acestuia. Astfel, avem mai multe perspective de asimilare a personajului artistic creat de scriitoare: „Dar nimeni nu va afla de mânia din mine... până la o vreme voi fi zgârcit și voi cumpăra sate de la boieri. Până la o vreme voi ruga în loc să poruncesc. Dar va sosi ea acea vreme, atunci nu va plăti bir Moldova. Atunci domnul va fi mai puternic decât boierii. Atunci se va afla ce fel de domn e Ștefan Vodă” [9, p. 99].

Atmosfera psihologică și morală a romanului e guvernată de ideologia providențialității. Anume ea ține în echilibru normal comportarea oamenilor. Și tot ea, atunci când se abuzează, când domnul care se consideră unsul lui Dumnezeu pe pământ, credea că e în stare să-și permită orice crimă, trădează adevărul vieții. E știut, bunăoară, că intrigile boierilor îl țineau pe Ștefan cel Mare într-o stare mult prea alarmată ce putea conduce uneori la crime: „De multe ori la ospețe, omorâia fără giudețu”, scrie cronicarul Grigore Ureche. Acest „fără giudețu” însă trebuie înțeles nu ad litteram, ci ca o situație extremală, când județul (judecata) se bizuie pe o rațiune aprioric verificată și acceptată ca un dat în afara oricăror discuții („...cum să nu vreau moarte de-aproapelui, zice Ștefan cel Mare în roman, când dumisale năzuie moarte mie!?”). În rest, se știe, domnitorul recurgea la pedeapsa capitală numai după supunerea cazurilor concrete judecătii.

Autoarea, însă, dorind să respecte spusele cronicarului („omorâia fără județ”) îl pune pe Ștefan cel Mare să comită, în disonanță cu logica propriului caracter, un omor. E vorba de uciderea nepoțelului de la soră din motivul naiv că acesta ar fi tras și el, împreună cu Ștefan cel Mare cu arcul în scopul determinării locului unde se va construi mănăstirea de la Putna. „Ștefan Vodă a potrivit arcul și, încordându-se, a tras. Săgeata a zbârnâit, înfigându-se în matca podișului. Și aici nepotul Ionel – nu dovedise Ștefan Vodă să se bucure – trage și el o săgeată hăt mai departe ca domnul țării. – Eu mai departe am tras, a spus Ionel... Ștefan Vodă a simțit cum se înfierbântă din tălpi spre creștet. Mușchii i s-au încordat, ochii i s-au ținut locului, vinele de la tâmple i s-au înflat. Măria Sa a uitat de vremea cea hotărâtă. Măria Sa a uitat de răbdare. Mânia i-a întunecat cugetul și mâna lui a scos sabia din teacă. Vodă a uitat de soră și de mamă, de țară și de sine însuși. Cât se poate a răbda? Cât se poate a juca din ură iubire? Cât se poate a surăde în loc de a lovi? Și până când Isaia a înțeles ce vrea să facă, Ștefan Vodă a retezat capul nepotului de domn. Albul ochilor i s-a împăienjenit – roșu, părul mustăților i s-a zbârlit, gura i s-a încovoiat potcoavă. Ionel s-a zbatut în iarbă. Tidva lui cu plete lungi și asudate s-a oprit într-o tufă de susai. Sângele i s-a închegat ghemuri pe iarba

fragedă” [9, p. 139].

Această omorâre fără giudețu, analizând psihologic gesturile domnitorului, acțiunile sale anterioare, prin care autoarea a încercat să-i justifice imaginea în epocă, nu l-a detașat de omul Ștefan, „inima i s-a strâns piatră. Nu era așa ispravă care să-i fi ușurat sufletul” [9, p. 142].

Totuși, credem că autoarea a corelat acest moment din roman cu legendele despre Ștefan cel Mare ale lui Ion Neculce, unde, cu multe asemănări se menționează momentul tragerii cu arcul și uciderii copilului de către domnitor. Ion Neculce relatează: „Ștefan Vodă cel Bun când s-au apucat să facă mănăstirea Putna au tras cu arcul dintr-un vârful de munte ce este lângă mănăstire și unde au ajuns săgeata, acolo au făcut prestol în altariu..., iar un copil de casă dzice să fi întrecut pe Ștefan-vodă și să-i fi cădzut săgeata într-un delușel ce se cheamă Sion, ce este lângă mănăstire” [10, p. 23]. Necesitatea jertfei este împlinită și în legenda mănăstirii Putna: tânărului i se taie capul nu pentru a fi pedepsit că a cutezat să tragă cu arcul mai departe decât Ștefan, cum ar lăsa Ion Neculce să se presupună, ci pentru că, trăgând mai departe cu arcul decât voievodul și însoțitorii acestuia, el s-a dovedit cel mai puternic dintre ei și – prin urmare – cel mai indicat pentru a fi jertfă la temelia unei ctitorii atât de importante.

Portretul fizic al domnitorului este conturat cu finețe de autoare, făcând iarăși trimitere la cronicarul Grigore Ureche, ca punct de referință. În Letopisețul Țării Moldovei se menționează că „fost-au acestu Ștefan vodă om nu mare la statu”, în roman observăm că autoarea ne oferă mai multe detalii: „Apoi Ștefan vodă a suit picior peste picior și, cum era scurt în glezne, și se luneca genunchi peste genunchi, și el de vreo câteva ori l-a suit la loc, și dacă a văzut că nu se ține încălecat, ș-a cortit, coborându-se la pământ, și palmele, cu bătăture de la sabie și hățuri, le-a băgat sub coaste... Iar în bătătura din palma lui Ștefan vodă nu intra chironul, și apă din pumn Măria sa nu bea” [10, p.184].

Extrem de complicate, raporturile se dezvoltă spre finalul romanului, autoarea evocând un crâmpel istoric semnificativ, în care turcii sunt învinși datorită intervenției oamenilor simpli, bărbați, femei, înarmați cu mijloace rudimentare de apărare. Emoționat până la lacrimi, Ștefan Vodă vine între aceștia sărutându-i, în același timp înțelegând că cel care i-a convins pe oameni să iasă la luptă este unul dintre rivalii săi acerbi, boierul Iuga. Contrariat, domnitorul, în sinea sa, recunoaște că și-ar fi dorit ca oamenii să-l fi urmat fără a fi nevoie de intermediari. Evocând momente de acest fel, inventate anume cu scopul de a sublinia importanța relațiilor contextuale, Lidia Istrati accentuează legătura inevitabilă între romanul istoric și realitățile sociale ale unei actualități care îl provoacă. Deși, după cum va recunoaște însăși autoarea, a purtat în minte acest roman de-a lungul întregii sale vieți, lucrarea a fost determinată și de realitățile din peisajul social-politic basarabean.

Lidia Istrati știe bine istoria atât în relațiile ei naționale, cât și în perspectiva contextului internațional, posedă darul de a depista valorile etice ale documentului și ale comportamentului uman, reușind prin această viziune largă să contureze tablouri existențiale autentice și să surprindă stări psihologice veridice. Figura lui Ștefan cel Mare este surprinsă în momentele sale caracteristice, care prezintă în stil sadovenian evenimentele din viața comunității – botezul, cumătria, vânătoarea, nunta, găsirea locului de altar al mănăstirii în valea Putnei, ce va fi veșnic semn de izbândii. Luptele de la Baia, Lipnic și Vodna se bucură de o atenție deosebită și spațiu larg. Imaginea domnitorului este urmărită prin prezentarea luptelor, specifice romanelor sadoveniene, decorul scenelor de bătălie și de moarte – pădurea, copacii, colinele, valea. Autoarea utilizează tehnica instantaneului cinematografic pentru a crea o lume mai reală chiar decât realitatea însăși. Omagiul adus lui Ștefan cel Mare din finalul romanului Tot mai departe scoate în evidență toposul constant al elogiului suveranilor: „În Țara Moldovei, nu s-a aflat încă domn mai cu noroc ca Măria Sa. Slava lui Ștefan care a ajuns la regi și la cneji, la sultani, la hani: asta-i slava noastră, a tuturor. Deci, să ridicăm slavă Moldovei și voievodului nostru Ștefan vodă, al cărui libov către noi și către pământul nostru este nemaigândită” [10, p. 195].

Andrei Langa apreciază eforturile autoarei în crearea atmosferei istorice și a trecutului, subliniind că „e modul sadovenian de expresie racordat la realitățile vremii lui Ștefan cel Mare și acordat, uneori, ce e drept, stângaci, dar în principiu totuși adecvat, la sufletul și gustul scriitoarei basarabene” [5, p. 43]. Dincolo de acest amănunt, în esență nebuloș și incredibil, care diminuează într-o câțiva figura lui Ștefan cel Mare și peste care trebuie să trecem cu îngăduința că facem cunoștință cu unul dintre primele noastre romane istorice din timpul socialismului, Lidia Istrati ne-a zugrăvit un domnitor viteaz, înțelept, pătruns de dragoste și sentimente de dreptate pentru cei mulți, așa cum s-a impus el în conștiința poporului și cum acesta l-a păstrat în amintirea sa.

Prin analiza psihologică, descrierea amănunțită a faptelor și crearea cadrului istoric și social, Lidia Istrati subminează vremea și transpune imaginea domnitorului în fața cititorului contemporan, care are nevoie

de noi modele.

Concluzii

1. Lidia Istrati, scriitoare cu un fatum necruțător, face parte din generația creativă a anilor '60-'70, continuatoare a autorilor Vasile Vasilache și Vladimir Beșleagă. Scriitoarea a avut curajul civic și ambiția artistică, caracterul ferm să riște, prin puterea scrierilor sale să schimbe cursul literaturii basarabene. A plăsmuit o scriere inspirată, cu multe pagini originale, romanul Tot mai departe, publicat în 1987 fiind o încercare temerară de a reconstitui istoria în drepturile ei legitime, polemizând indirect cu actualitatea coruptă.
2. Romanul istoric Tot mai departe, al cărui pretext este relația domnitorului Ștefan cel Mare, pe de o parte, cu boierii și, pe de altă parte, cu poporul a fost scris în perioada mișcării de emancipare națională a românilor basarabeni, romanul, în care este reconstituit destinul domnitorului Moldovei Ștefan cel Mare, a fost ținut la index timp îndelungat și a văzut lumina tiparului numai după intervenția scriitorului Andrei Lupan.
3. Lidia Istrati simte necesitatea să revalorifice trecutul nostru cultural și istoric în romanul Tot mai departe. Tematica istorică generează motive identice sau similitudini de situații și chiar o tipologie cu numeroase înrudiri de la un scriitor la altul, ceea ce oferă posibilitatea de a pune problema intertextualității sau a dialogului cu alte texte.
4. Putem afirma, cu toată certitudinea, că avem a face, în sfârșit, cu un veritabil roman istoric de autentică respirație epică, de o reală valoare artistică. Prin valorificarea principiului valorificării trecutului glorios, a personalității marcante lui Ștefan cel Mare, crearea unor personaje memorabile, utilizarea unui limbaj arhaic și prin documentarismul realist și istoric, scriitoarea ne-a oferit unul dintre cele mai valoroase romane istorice din literatura basarabească, continuând, astfel, procesul de integrare a acesteia în contextual literaturii române.
5. În romanul Tot mai departe, prozatoarea redă chipul luminos al domnitorului, utilizând o tehnică narativă de factură romantică. După nouă ani de „așteptare” în sertarele cenzurii, romanul apare abia în anul 1987, fiind în parte un veritabil document istoric, bazat pe date și evenimente reale cu evidente implicații în politica și cultura vremii.

Referințe bibliografice

- CIOCANU, I. Proza experimentală a Lidiei Istrati. În: Literatura română postbelică. Integrări, valorificări, reconsiderări. Chișinău : Ed. ARC, 1988. 814 p.
- CIMPOI, M. Duritatea adevărului. În: Literatura și arta, 26 noiembrie 1987.
- CIMPOI, M. O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia. Ed. a 2-a. Galați : Porto-Franco, 1997. 464 p.
- Dicționarul scriitorilor români din Basarabia 1812-2010. Coordonatori: Anatol Ciocanu, Valeriu Nazar, Sergiu Nucă et al. Chișinău : Prut Internațional, 2010, 600 p.
- LANGA, A. Lidia Istrati. Starea de adevăr. În: Metaliteratura, 2002, vol. 5.
- POSTOLACHI V. Ghid pentru elevi de gimnaziu și liceu. Chișinău: Ed. Prometeu, 2008. 229 p.
- Mică enciclopedie ilustrată a scriitorilor din Republica Moldova. Selecția de texte și fotogr. : Mihai Cimpoi, Anatol Vidrașcu, Vlad Zbârțciog. București : Litera Internațional, 2005. 726 p.
- VICOL, Dragoș. Viziune ontică și artă poetică în proza românească – M. Sadoveanu : teză (10.01.01) / Vicol Dragoș. Chișinău, 2005, 302 p.
- ISTRATI, L. Tot mai departe: un roman cu același titlu (în trei părți) și cinci proze scurte. Chișinău: Literatura Artistică, 1987, 260 p.
- NECULCE, I. Letopisețul Țării Moldovei. București : Minerva, 1986, 525 p.